

ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

ДОСЛІДЖЕННЯ ФОЛЬКЛОРНО-ЛІТЕРАТУРНИХ ВЗАЄМИН У ПРАЦЯХ ПЕТРА ОДАРЧЕНКА

Петро Одарченко. Тарас Шевченко і українська література (Збірник статей / Редактор Осип Зінкевич // К.: Смолоскил, 1994. — 424 с.; Його ж. Леся Українка / Розвідки різних років // Вид-во М. П. Коць // К., 1994. — 240 с. / Українознавство діаспори). Його ж. Українська література / Збірник вибраних статей / Редактор Осип Зінкевич / Автор передмови Віктор Іваншченко // К.: Смолоскил, 1995. — 408 с.

Українське літературознавство і фольклористика поповнилися в останні роки трьома новими виданнями праць видатного ученого з діаспори Петра Одарченка, який впродовж багатьох років працює у США. Народився він 20 серпня 1903 року в с. Римарівці на Полтавщині в селянській родині, до 1943 року жив і працював в Україні, де зазнав багатьох переслідувань, арешту, заслання, а з 1943 р. також після багатьох поневірянь на Заході відновив свою наукову діяльність і трудиться на ниві українознавства вже понад сорок років. У 1994—1995 рр. наукова громадськість відзначила 90-річчя від дня народження вченого, було видано багато його статей і три згадані на початку рецензовані праці.

Цінність наукового доробку та спогадів Петра Одарченка насамперед у тому, що вони значно розширюють наші знання з багатьох питань народознавства. Петрові Одарченку судилося довге життя, сповнене багатьох драматичних подій, бути знайомим і потім утратити багатьох видатних людей, що були його товаришами і однодумцями, про яких він написав сповнені теплоти і любові спогади.

Учений протягом усього життя з пієтетом ставився до творчості Т. Г. Шевченка, про нього він написав понад 70 праць, у тому числі і про взаємини великого Кобзаря з українською народною поезією («Шевченко і українська народна пісня», «Шевченко і музика», «Поетична майстерність Т. Г. Шевченка» та ряд інших).

У супровідному слові до книги підкреслено, що ще до Шевченка «український народ мав уже багатотисячолітню культурну традицію, усну і писану, мав скарби літописів, багатющий фольклор з величним епосом козацьких дум та з незрівнянною красою ліричної пісні, мав мову, таку образну, таку співучу, яскраво поетичну. Тому поезія Шевченка виросла з фольклорної стихії, зберігши пісенну вільність, розкутість, ритміко-інтонаційне розмаїття» (тут і далі посилаємося на книгу: Одарченко П. Тарас Шевченко і українська література. — С. 12).

Українська народна пісня, відзначає дослідник, була вічно живим і життєдайним джерелом для українських поетів і письменників, але ніхто з них не був так глибоко, органічно зв'язаний із українською народною поезією, з українською народною піснею, ніхто так палко не любив, ніхто так високо не цінував її глибокого ідейного змісту і її художніх якостей, як Т. Г. Шевченко. Дух української народної пісні він сприйняв ще в дитинстві, коли рідна мати співала йому колискову пісню, виливаючи в ній своє горе (с. 63). П. Одарченко звертає увагу на те, яке велике враження справили на Т. Шевченка дідові оповідання і пісні про гайдамаччину, як майбутній поет, будучи козачком у пана Енгельгардта, порушував панський наказ, наспівуючи ледве чути «гайдамацькі сумні пісні» (с. 64).

Музична обдарованість і блискуча пам'ять Т. Шевченка давали йому можливість надзвичайно швидко схоплювати і засвоювати народні пісні. П. Одарченко на основі спогадів сучасників поета та власних його творів перелічує найулюбленіші народні пісні Шевченка, це: «Ой ізйди, зйди, зиронько та вечірня», «Ой Морозе, Морозенку», «У Києві на риночку», «Та немає гірш нікому, як сироті молодому», «Ой не шуми, луже», «Ой, сидить пугач в степу на могилі», «Та забіліли сніги, забіліли білі», «Ой, на горі та женці жнуть», «Гей, хвалився та козак Швачка», «Ой, горе тій чайці», «Ой наступала та чорная хмара», «Стоїть

явір над водою» та ін. Звертає увагу дослідник і на те, як високо оцінював Шевченко українські історичні думи, наводить слова Шевченка «...у Гомера нема нічого схожого на наші історичні думи-епопеї, як-от, приміром, думи «Іван Коновченко», «Сава Чалий», «Олександр Попович пирятинський», або «Втеча братів із Азова», або «Самійло Кішка», або — та їх не перелічити. І всі такі велично-прості та прекрасні...». Народні думи та історичні пісні були одним із джерел його поем «Гайдамаки», «Іван Підкова», «Гамалія», «Тарасова ніч» і «Невольник». У поемі «Невольник» дума, яку співає Степан, близька своїм стилем до народних дум (с. 68).

П. Одарченко аналізує також поетику Шевченкової творчості, використання ним народнопоетичних мотивів (сирітська доля, героїзм козаччини), образних засобів — епітетів, метафор та метафоричних образів, порівнянь, символіку повторів та ін. Він наводить думку українського вченого, дослідника зв'язків Шевченка з фольклором І. І. Пільгука про те, що весь «Кобзар» є сконденсований згусток народної поезії, що її зібрав, переломив через свій творчий талант і індивідуалізував як поет Тарас Григорович Шевченко» (с. 78).

У статті «Шевченко і музика» Петро Одарченко відзначає, що в особі геніального Кобзаря щасливо поєдналось багато талантів. Тарас Шевченко був не тільки великим поетом. Він був одночасно й великим майстром образотворчого мистецтва, художником-гравером, музично обдарованою людиною, талановитим співаком, фольклористом, археологом, мислителем.

Т. Шевченко у своїй поетичній творчості, повторює П. Одарченко думку І. Франка, з великою майстерністю використав неocenні скарби української народної пісні, її глибокий ідейний зміст, морально-етичну красу, неповторну музикальність і мелодійність. Музична краса української народної пісні полонила великого поета, і він у своїй творчості з великим хистом і майстерністю надав своєму поетичному слову надзвичайної музичності (с. 82). За словами Максима Рильського, «Шевченко один із найбільших у світі майстрів звукопису (с. 82). Могутня поезія Т. Шевченка, що з пісні вийшла, сама в пісню перетворилася й стала могутнім джерелом музичної творчості видатних українських і світових композиторів.

У статті «Поетична майстерність Тараса Шевченка» Петро Одарченко аналізує праці про взаємини Шевченка з фольклором, вказує на синтетичне поєднання скарбів і багатств української народної поезії з досвідом світової культури. В полі зору дослідника праці на тему шевченкіани Марієтти Шагінян, Максима Рильського, Леоніда Булаховського, які, на погляд ученого, безперечно, становлять цінний внесок у вивчення проблеми поетичної майстерності Шевченка.

Другим великим циклом праць П. Одарченка є дослідження, присвячені вивченню життя і творчих взаємин у родинях Косачів і Драгоманових. Майбутній учений Одарченко — один із небагатьох, які добре знали родину Ольги Петрівни Косач (матір Лесі Українки), її брата — видатного ученого і публіциста Михайла Драгоманова та інших членів сім'ї, яка залишила глибокий слід в українській культурі. Петро Одарченко навчався в Гадячі в гімназії, а в останні роки навчання жив у тому будинку, що й Олена Пчілка з родиною. «Я дуже часто зустрічався з Ольгою Петрівною, часто розмовляв з нею», — розповідав пізніше П. В. Одарченко. Уже з цього погляду статті і спогади про Олену Пчілку, Лесю Українку, Михайла Драгоманова мають велику наукову цінність. Вони доповнюють наші уявлення про життя, побут, звички цієї родини. Творчий доробок П. Одарченка про Косачів — Драгоманів досить вагомий. Бібліографія друкованих праць Петра Одарченка про Лесю Українку та її оточення, опублікована в книзі «Петро Одарченко. Леся Українка. Розвідки різних років», налічує на 1992 рік 74 праці.

Велику роль у житті родини Косачів відігравала Ольга Петрівна Драгоманова-Косач (літературний псевдонім Олена Пчілка). «Олена Пчілка, як невтомна трудолюбива бджілка, збирала з різних квіток солодкий нектар, несла його до свого вулика й перетворювала його на доброякісний цілющий мед», — образно писав про цю видатну письменницю і громадську діячку Петро Одарченко. Вона поетеса, прозаїк, драматург — улюблена дитяча письменниця, публіцистка, редакторка і журналістка, талановитий педагог і діячка національного виховання, лекторка і організатор української молоді, науковець-етнограф, активна громадська діячка, безкомпромісний і самовідданий борець за українську національну справу, зразкова матір — вихователька своїх шістьох дітей, зокрема дочки Лариси, що завдяки особливому піклуванню своєї матері стала геніальною поетесою Лесею Українкою, — це далеко неповна загальна характеристика невсипущої діяльності Олени Пчілки» (цит. за кн. Петро Одарченко. Українська література. — С. 46).

П. Одарченко у статті «Славна дочка українського народу Олена Пчілка» простежує побут родини Косачів. В родині шанувалася українська мова, українські народні звичаї та обряди. Батько Олени Пчілки — юрист і літератор, людина освічена, інтелігентна, розвинув у своїх дітях інтелектуальні інтереси, виховав їх у дусі людяності, демократизму і любові до простого народу. Мати Олени Петрівни мала гарний голос, чарувала своїх дітей рідними

піснями. Любила в родині і прозову народну творчість, слухали казкові розповіді про тварин від няні — бабусі Марини. Безперечно, родинне оточення сприяло формуванню любові до народу, його пісні, мови, мистецтва. Коли після одруження з чернігівцем Петром Антоновичем Ольга Петрівна виїхала на Волинь у місто Звягель (Новоград-Волинський), де її чоловік одержав посаду голови з'їзду мирових посередників, то там захопилася вивченням народного побуту, записувала пісні, збирала зразки вишивок. Пісенний матеріал вона передавала М. В. Лисенкові та М. П. Драгоманову. Тоді ж почала працювати над розвідкою «Українські колядки», яку надрукувала пізніше в «Київській старовині» в 1903 році. А раніше в 1876 році з'явилася її праця «Український орнамент», яка дістала високу оцінку в науковому світі.

Велику наукову статтю підготував П. В. Одарченко про Михайла Драгоманова («Наукова діяльність Драгоманова» — Петро Одарченко. «Українська література», с. 319—338). М. Драгоманов, як і його сестра Ольга, виніс ще з родинного оточення любов до народної поезії. У молодому віці він розпочав підготовку збірника народної творчості, з великим ентузіазмом записував народні історичні та побутові пісні, оповідання, казки, весілля тощо. Діяльну участь узяв Драгоманов в роботі Південно-Західного відділу Російського Географічного товариства. Внаслідок великої наполегливої праці було видано два томи фундаментальної праці «Исторические песни малорусского народа с примечаниями Вл. Антоновича и М. Драгоманова» (1874—1875 рр.). Як стверджує П. Одарченко, основна праця у виданні цих двох збірників належала М. Драгоманову. Він систематизував матеріал, відбирав варіанти, давав фольклористичне пояснення всього матеріалу. Антонович підготував історичні коментарі.

У 1876 році вийшла в світ дуже цінна праця М. Драгоманова «Малорусские предания и рассказы». Проте, як зазначає П. Одарченко, задум вченого не був повністю здійснений. Восени 1875 року через переслідування М. Драгоманов змушений був виїхати за кордон. Там йому вдалося частково опублікувати ще дві книги «Політичні пісні українського народу XVIII—XIX ст.» (т. I, 1883, т. II, 1885) і продовження «Історичних та політичних пісень» під назвою «Нові українські пісні про громадські справи» (1764—1880) (1881).

Детально розглядає П. Одарченко і наукові праці Драгоманова з фольклористики, які були зібрані й видані Науковим товариством ім. Шевченка у Львові в 1899—1907 рр. під назвою «Розвідки Михайла Драгоманова» (т. I—IV). П. В. Одарченко ґрунтовно проаналізував праці Драгоманова «Україна в її словесності», «Відгук лицарської поезії в українських народних піснях», «Байка Богдана Хмельницького», «Шолудивий Буняка в українських народних оповіданнях», «Політико-соціальні ідеї в нових піснях українського народу», «Слов'янські переробки Едіпової історії» та ін.

Окреме місце у статтях П. Одарченка посідає висвітлення впливу Драгоманова на Лесю Українку. М. Драгоманов сприяв поглибленню зацікавленості Лесі Українки фольклористикою. Він давав Лесі Українці поради щодо методів наукового опрацювання українського фольклору. Зі свого боку, Леся Українка на його прохання посилала йому записані нею повір'я, пісні тощо. Взаєминам Лесі Українки і М. Драгоманова П. Одарченко присвячує окрему працю — «Роль М. П. Драгоманова в розвитку літературної творчості і світогляду Лесі Українки» (В кн.: Петро Одарченко. Леся Українка. Розвідки різних років, 1994. — С. 15—35).

Про розвиток української фольклористики в другій половині XIX ст. йде мова у статті П. Одарченка «Наукова діяльність Павла Чубинського», у якій розкривається роль видатного ученого і фольклориста у розвитку української культури. П. Одарченко описує страдницьке життя Чубинського, що передчасно звело його в могилу. П. Чубинський у 1861 році закінчив юридичний факультет Петербурзького університету, виїхав працювати в Україну, а через рік його як політично неблагонадійного було заслано на північ Архангельської губернії. Пізніше учений пов'язує свою діяльність з Російським Географічним товариством, яке організовувало експедиції, вивчаючи на той час стан хліборобства та льонарства в басейні Північної Двіни, проводив наукову роботу над вивченням економіки Півночі, рекомендував способи її поліпшення. У 1869 році Географічне товариство доручило П. Чубинському організувати наукову експедицію до Південно-Західного краю, тобто в Україну. До експедиції він залучає велике коло відомих українських учених — О. Потебню, М. Костомарова, В. Антоновича, М. Драгоманова та ін. Географічне товариство вирішило опублікувати матеріали, зібрані експедицією. Протягом 1872—1878 рр. вийшло у світ сім томів (у дев'яти книгах під назвою «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Материалы и исследования...»).

П. В. Одарченко аналізує усі книги експедиції: 1-а — народні вірування, забобони, прислів'я, загадки; 2-а — народний календар, 3-я — збірки казок, 4-а — родинні звичаї — хрестини, весілля, похорони, 5-а — пісні, 6-а — звичаєве право, 7-а — етнографічні і статистичні дані про національні меншини в Україні — поляків, євреїв, німців, чехів, греків, ци-

ган тощо. Праця Чубинського була високо оцінена такими ученими, як І. Срезневський, О. Веселовський, О. Пипін та ін.

Однією з найбільш ґрунтовних праць П. Одарченка є його розвідка «Скарбниця українського слова» — вступна стаття до книги прислів'їв М. Номиса, що вийшла в світ у 1864 році і перевидана фотоспособом під назвою «Фольклорний збірник Матвія Номиса» в 1985 році в Бавнд-Бруці в США. За словами М. Грушевського, ця книга перевершила усі інші видання приказок. У передмові автор ґрунтовно аналізує історію створення збірки, розкриває принципи її укладення, труднощі з публікацією книги. Велику цінність, як стверджує П. Одарченко, мають наукові коментарі до окремих зразків паремій, принципи класифікації матеріалу тощо. Цей збірник є невичерпною скарбницею лексики і фразеології української мови і одночасно й багатою скарбницею художнього поетичного слова *.

Серед узагальнюючих праць з фольклористики П. В. Одарченка вирізняється своєю новизною стаття «Мати в українському фольклорі», у якій простежується образ української жінки-матері, її любов до дітей, безмірна туга в час розлуки з дітьми, любов і шана дітей до своїх батьків. Усі положення автор підкріплює прикладами з обрядових пісень, де батько-мати благословляють дочку на щасливе життя після одруження, історичних — де родина проводить козака в похід, ліричних — коли мати тужить, як зозуля, після розлуки з дочкою, сином. Постать матері, підкреслює П. Одарченко, підноситься в нашій пісні на найвищу височину, образ матері розглядається у статті, як святиня, як утрачена найвища правда (с. 343). Народний світогляд і його життєва філософія, висловлені в піснях, думках та інших жанрах українського фольклору, найконцентрованіше і найяскравіше сформульовані в пареміях («У кого ненька, у того й голівонька гладенька», «Нема цвіту над маківку, нема роду над матінку». Такий образ матері, підсумовує учений, створив український фольклор. Висока моральна краса світлого образу рідної матері свідчить про чистоту й шляхетність народного світогляду, про існування в українському народі міцної й непорушної любові до свого роду, родини, до своєї матері, а разом із тим і до своєї Батьківщини» (с. 345).

У книзі «Українська література» П. Одарченко вмістив окремі спогади із свого довгого й нелегкого життя. Таким є «Пісня в тюрмі» (про те, як пісня допомагала в'язням вистояти у тяжких обставинах жахливого тюремного побуту), «Спогади про Тодося Осьмачку» (про мученицьке життя одного з найталановитіших українських поетів). Завершує книгу велика стаття-роздум «Русифікація України і боротьба за рятування української нації», у якій висвітлюється в історичній послідовності, як методично душили українську культуру, мову, винищували інтелігенцію ще від часів Петра I, Катерини II, Емського указу 1876 року і аж до недавнього трагічного минулого.

Заслужують на увагу і самостійне дослідження статті П. Одарченка «Григорій Чуприна», «Життя і діяльність Сергія Єфремова», «Основоположник наукового винниченкознавства Г. О. Костюк», «Патетична соната Миколи Куліша в німецькому перекладі», «Юрій Лавріненко», «Іван Кошелівець», «Наукова й літературна діяльність Юрія Володимировича Шевельова», «Поет-громадянин» — про Павла Грабовського, «Никифор Щербина», «Михайло Орест», «Олег Зуєвський», «Леся Івченко», «Василь Симоненко», «Популярність Винниченка серед української молоді», «Під знаком Зерова», «Мої зустрічі з Євгеном Маланюком», але вони вимагають окремого аналізу і виходять за поставлені нами рамки — розглянути статті П. Одарченка під проблемою фольклорно-літературних взаємин.

Перу П. В. Одарченка належить ряд статей, опублікованих у фундаментальних працях української діаспори — «Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Репринтне відтворення видання 1949 року. Перевидання в Україні» — Київ, 1994 та «Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Репринтне відтворення видання 1955—1984 років. Перевидання в Україні». — Т. I—IV. — Львів, 1993—1994.

У першій книзі надруковані статті П. Одарченка (розділ «Етнографія»), у яких дається визначення понять етнографія та етнологія як народознавство, але етнографію вважають більше як науку описову, а етнологію — як загальнотеоретичну, хоч таке розмежування досить умовне, бо обидві науки займаються і описовими і теоретичними проблемами. Термін «етнографія» автор вживає у широкому значенні цього слова — як народознавство. Це дає йому змогу розглянути джерела, які ми вважаємо фольклорними, від найдавніших часів — висловлювань іноземних мандрівників, дружинного епосу, літопису, «Слова о полку Ігоревім» до сучасних (XIX—XX ст.) фольклорних та етнографічних праць.

П. В. Одарченко є автором статей про український історичний епос — «Думи», «Історичні й політичні пісні», а також «Станові пісні», «Лірично-побутові», «Колискові»,

* Дет. див. нашу рецензію «Збірка прислів'їв М. Номиса. До 120-річчя виходу в світ книги». — НТЕ. — 1984. — № 1. — С. 15—24.

«Пісні про кохання», «Танечні (танкові) пісні». З народної прози він опублікував статті: «Казки про тварин», «Оповідання з демонології», «Легенди», «Перекази», «Новели», «Анекдоти», «Прислів'я й приказки», «Загадки».

Думи у П. Одарченка розподіляються на такі групи: про турецьку неволю, про лицарську смерть козака, про щасливе врятування козаків з неволі, про повернення з воєнного походу і поділ здобичі. Окремо виділені думи побутово-моралістичного характеру, про козацько-польську боротьбу. Дається характеристика виконавців дум — народних кобзарів.

Серед історичних та політичних пісень розглядаються пісні про Байду, про здобуття Варни, про облогу Почаївського монастиря 1675 року, про битву під Жовтими Водами, під Берестечком та ін.; баладні пісні — про Бондарівну, Саву Чалого, Залізняка, Швачку, про Довбуша, Кармалюка тощо. Серед станових пісень виділяються чумацькі, солдатські пісні, рекрутські, наймитські.

Казковий епос П. Одарченка розподіляє на такі групи: власне казки — про тварин, фантастично-пригодницькі, героїчні, соціально-побутові. Автор простежує історію збирання та вивчення казкової творчості, виділяє серед неї окремо літературну казку. Окремі статті присвячені «Оповіданням з демонології» (основані на віруваннях у «нечисту силу», духів), легендам (сюди входять твори церковно-релігійного підґрунтя, з моралізаторською тенденцією, побудовані на основі Біблії, апокрифів, житій святих), переказам (прозовим творам про історичних осіб, у яких реальні події поєднуються з казковими або легендарними), новелам (народним творам без домішок фантастичного елемента), анекдотам (коротким гумористичним оповіданням з несподіваними кінцівками).

Окремо П. Одарченко розглядає «Прислів'я й приказки». Дано визначення прислів'я як короткого двочленного речення, що висловлює життєву філософію народу, узагальнений досвід. На відміну від прислів'їв приказки є одночленими висловами, часто у формі спостереження одного характерного явища. Загадки, відзначає П. Одарченко, — це короткі речення, що містять у собі питання. У тексті загадки описується окрема ознака предмета або аналогічні ознаки іншого предмета, що може підказати відгадку.

Отже, статтями, опублікованими в енциклопедіях, П. Одарченко теж зробив вагомий внесок у розвиток фольклористики, за що йому складають подяку ті, що нині працюють над народним словом, і скажуть добре слово ті, що працюватимуть в українській фольклористиці у майбутньому.

Михайло ПАЗЯК

Київ

ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ ЗБІРНИК ПРАЦЬ УКРАЇНСЬКИХ МИСТЕЦТВОЗНАВЦІВ

*Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Т. ССХХVІІ.
Праці Секції мистецтвознавства / Ред. тому О. Купчинський,
В. Овсічук, А. Рудницький. Львів, 1994. — 509 с.*

Важливою подією в культурному житті України є вихід чергового тому, поновленого кілька років тому славетного наукового українознавчого видання, здійсненого завдяки фінансовій підтримці Наукового товариства імені Т. Шевченка в США та сприянні львівської книжкової фабрики «Атлас». Видання має традиційну чітку побудову й складається з трьох основних частин. Перша — «Статті» (два підрозділи — «Образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво» й «Архітектура і містобудівництво»). Дві наступні — «Матеріали» та «Критика і бібліографія». В частинах «Статті» та «Матеріали» публікації розміщені відповідно до хронології розглядуваної проблематики.

В першій групі статей з образотворчого та декоративного мистецтва розглянуто актуальні проблеми, дотичні історії мистецтва Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, простежуються його генетичні зв'язки з Візантією. Том відкривається статтю В. Пуцка «Візантійське художнє ремесло та Київська Русь». Використовуючи великий фактичний матеріал, автор простежує еволюцію місцевих стилістично-формальних особливостей творів різних видів киево-руського художнього ремесла XI — початку XIII ст. та визначає специфічність ролі візантійських мистецьких традицій у їх розвитку.

Проблематика розвитку окремих видів декоративно-ужиткового давньоруського мистецтва розглядається і в статті М. Фіголя «Металопластика та інші художні ремесла стародавнього Галича». Оперуючи численними кращими зразками творчості галицьких майстрів,